

מעיונות

מאסף לענייני חינוך והוראה
בעריכת חיים חמאל

מאסף לענייני חינוך והוראה

י

בעריכת
חיים חמיל

שבת

ירושלים תשל"ד

המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה
של ההסתדרות הציונית העולמית

כל המאמרים מתפרסמים על אחריות כותביהם

כל הזכויות שמורות

נדפס בהשגחת הוצאת הספרים של הסוכנות היהודית לארץ־ישראל
בדפוס קואופרטיבי "אחוה" ירושלים

Printed in Israel

התוכן

עמוד

- מבוא / העורך
- 9 ד"ר י' מוריאל / השבת בכריאה
- 15 הרב י' קופרמן / השבת של מרה
- שם שם לו חק ומשפט ; ראו כי ה' נתן לכם השבת — האמונה והביטחון.
- 30 ד"ר ח' חמיואל / זכור ושמור
- א. שבת בעשרת הדברות
- זכירה ושמירה ; בדיבור אחד ; זכירת השבת בכל יום ; טעם "לקדשו" ; טעם שביתת הבהמה ; אין לשון זכירה משמש אלא לשעבר ; "זכור" עניינו להבא ; כאשר צוך ה' אלקיך ; "שמור" — המתן ; משמעות שני הטעמים לשבת ; זכור בפה ושמור בלב ; פשר "כל מלאכתך" וההבחנה בין עבודה למלאכה ; אזהרת השבת לגדולים ולקטנים ; טיבו של הגר המוזהר על שמירת השבת ; אזהרה לאיש ולאשה ; שבת לה' ; שביתת הבהמה והעוף ; מנוחה, ברכה וקדושה ; אין טעם מצוות שבת במפורש ; להבנת טעמה של מצוות השבת ; שתי עילות לשני עלולים ; טעם הזכרת העבד ; מנוחת העבד — זכר להשבתת העבודה מן העבדים ; על כן.
- ב. להבנת טעמה של מצוות השבת
- שבת בתורה ; סמיכויות השבת למצוות אחרות בתורה ; שינוי הטעמים ב"זכור ושמור" ; סדרי הפרשיות מסביב לפרשת העגל ; מבנה הפרשיות ב"משפטים" וב"כי תישא" ; לעשות את יום השבת ; הסמיכויות לשבת במקומות אחרים במקרא ;
- 78 ד"ר י' בן-שישון / השבת כמחשבת היהדות : רמב"ם — ריה"ל, עיון משווה
- א. מבוא
- נושאי העיון ; פירוטם של טעמי מצוות שבת לפי תחומי ההגות.
- ב. אקדמות לטעם המטפיסי — דתי : "זכרון למעשה בראשית".
- ג. טעמי מצוות שבת
- זכרון למעשה בראשית וזכר ליציאת מצרים — יסודי "תורת השבת" ; יום מנוחה, תואר והדר — מצוות שבת : טעמים קיומיים-חברתיים ; עת השבת — לב הזמן ופריו — השבת כחטיבה ברצף החייה הדתית.
- ד. בחינת יסודי "תורת השבת" וטעמי מצוותיה.
- רמב"ם : השבת בראיה אנטרופוצנטרית ותיאוצנטרית ; ריה"ל : תורת השבת בין התורות השכליות לבין התורות האלוהיות.
- 117 ד"ר י' היינימן / השבת בבית הכנסת
- ייחודן של תפילות השבת ; ברכה אחת מעין שבע ;
- 139 הרב ד"ר ש' טל / יקום — פורקן
- 147 ד"ר י' רוטשילד / תפילות שבט של יום השבת

- ליל שבת — אתה קידשת; הברכה מעין שבע; תפילת שחרית — ישמח
 משה; תפילת מוסף — תיכנת שבת; תפילת מנחה — אתה אחד.
- 168 הרב א' אלינר / הברכות האמצעיות של תפילות שבת
 א. המבנה והתוכן; ב. אתה אחד.
- 179 ד"ר י' א' אפרתי / זמירות לשבת
 א. מזמור שיר ליום השבת; ב. ברוך ה' יום יום.
- 206 הרב ט' שטיינזליץ / על עבודה ומנוחה בשבת
- 211 הרב ש' שפרבר / דיבור של שבת
- 216 הרב י' רוזן / השבת והטכנולוגיה
 מושגים מנוגדים; הטכנולוגיה מסייעת לפרט; הבעיה החברתית; טענות
 כלפי רבנים; מן הפרט אל הכלל; לקולא או לחומרא?; הנחיות הלכיות;
 הציבור החילוני; במבחן המציאות.
- 222 הרב מ' מונק ז"ל / ערכי שבת כיסוד בחינוך הדתי
 פתיחה; העמקת האמונה; העשרת חיי הנשמה; שיפור המידות; הגברת
 השליטה על היצרים; חישול הזיקה אל העם; הטבת המעשים; בין אדם
 לחברו; מציאת האושר הנפשי; העלייה במדרגות הקדושה; סיום.
- 246 פרופ' י' גלנץ / ערכים פסיכופידגוגיים בלימוד פרשת השבוע בגולה
 הכרח הברירה בלימודי היהדות; אמות מידה לבחירה; הסתייגויות מלימוד
 פרשת השבוע ורפיפותן; מה בין לימוד תורה לבין לימוד פרשת השבוע?
 הדרך ללימוד פרשת השבוע בגולה; שפת לא ידעתי אשמע; פסוק פסוק;
 הפרשה במחזור השנים.
- 254 הרב ב' בקר / דרכים בהוראת משניות ממסכת "שבת"
 הוראת משניות ממסכת שבת לפי תכנית הלימודים החדשה בבתה"ס הממ"ד;
 חלוקת החומר הנלמד במסכת שבת ליחידות לימוד; ניתוח ענייני וזידיאקטי
 של יחידת הלימוד הראשונה במסכת שבת; ניסוח סעיפי עבודת הכנה
 ועבודת תורה ליחידת הלימוד הנ"ל.
- 263 ד"ר ג"ח כהן / הוראת מדרשי אגדה על שבת
- 269 הרב ד"ר ד' אוקס / מצוות הדלקת נר-שבת
 הצעה להוראת נושא בהלכה.
- 278 מ' ארנד / הוראת הלכות שבת בבית-הספר (הדרכה מיתודית)
 גישה נכונה; מה אין לעשות?; צעד ראשון: לימוד החומר כדי שליטה בו;
 צעד שני: ארגון החומר, מיונו וסידורו להוראה; המחזור הראשון; המחזור
 השני; המחזור השלישי; דברי סיום.
- 315 הרב ר"ב פוזן / שבת בחוץ לארץ
 זמני כניסת השבת ויציאתה; שבת בקייץ; שבת בחורף; שבת באזור
 הקוטב; זמן חלות השבת (לשאלת קו התאריך); הבדלים בנוסח התפילה;
 תפילת ליל שבת; תפילת יום שבת; תפילת מוצאי שבת. שבת בין הגויים;
 טלטול; אמירה לנכרי; הנאה ממלאכת הנכרי.
- 342 ז' מלכיאל / משימות ופעילויות בנושא השבת.

- קשיים ארגוניים ; בעיות חינוכיות.
 הצעות של פעילויות למשימה המתבצעת יום יום.
 אפיית חלות — כיבוד שבת ; מסיבת עונג שבת ; שבת שלימה ; תערוכה ; גדולים למען קטנים ; הכנת קבצים, אלבומים וספרים.
 קבוצות משימה — שמשימותיהן מתבצעות בשבת.
 קבלת שבת ; תפילת יום שבת ; שיעור משותף בפרשת השבוע ; טיול שבת ; סעודה שלישית ; שבת שלימה.
 סיכום.
- 369 ש"י פישר / הוראת הנושא "שבת" כבתי הספר בתפוצות
 מבוא ; בעיות בהוראת הנושא שבת ; מטרות בהוראת הנושא שבת בכל שנות הלימודים ; דרכי הסברה והשימוש בהן ; אמצעי הוראה פורמליים ; דברי סיכום.
- 379 משאל להבהרת דרכי החינוך של הדור הצעיר לשמירת שבת
 ד"ר יוסף ולק ; ד"ר יהודה מוריאל ; דב רפל ; פרופ' יהודה אליצור ; ד"ר י"צ מושקוביץ ; צבי ירון.
- 409 ש"י קונטופסקי / עבודות נוי לשבת
- 455 י' אורבך / כבוד שבת ו"שבט"
- 460 מ' ריגלר / ביבליוגראפיה נבחרת לדרכי ההוראה וההדרכה בנושא "שבת"
- 475 צ' פלמון / צילי שבת
 שירו לה' שיר חדש ; ישיש עליך ; מי האיש החפץ חיים ; ישמח משה ; שים שלום ; אומר בשבחין ; יה רבון עלם ועלמיה ; ברוך אל עליון ; יום זה לישראל ; ליהודים היתה אורה ושמחה.

הכרך העשירי בסידרת "מעיונות" מוקדש כולו לשבת. הנושא שבת זכה לספרות עשירה ביותר, העומדת לרשותו של כל לומד ומעיין. רשימה ביבליוגרפית נבחרת — לדרכי ההוראה וההדרכה בנושא שבת, המובאת בסופו של מאסף זה — מצנה 147 פריטים, ואין כוללת ספרים וקבצים רבים, המכילים דברי תורה ועיון, הגות ומחקר, פרקי קריאה וספרות, תיאורי מנהגים ומסורת. במעיונות זה מתפרסמים שלשים וארבעה חיבורים ורשימות מאת אישי תורה והוראה, הגות וחינוך, המשתדלים להעמיק את העיון במשנת השבת ולהדריך את המורה ואת המחנך כיצד להורות ולהסביר את ענייני השבת. ומן החידוש יש במאסף זה במשאל "מעיונות" להבהרת דרכי החינוך של הדור הצעיר לשמירת שבת. תשובותיהם של ששה מחנכים ותיקים, מהם פרופסורים ומרצים באוניברסיטה, לשאלות שהוצגו להם — מתפרסמים במאסף זה.

עיונים בתורה ובהוראת פרקי השבת שבתורה מובאים בשלשת המאמרים הראשונים. "מוריאל מנתח ומפרש את פסוקי התורה, שבהם מסתיים סיפור הבריאה "ויכולו השמים והארץ וכל צבאם וכו'". "זהו שיר הלל לכבוד השלמת מלאכת הבריאה על ידי בורא העולם". במרכזו יום השביעי, המצוין בארבע סגולות — הכילוי (ויכולו) השביתה (וישבות), הברכה (ויברך) והקדושה (ויקדש), שהמחבר מסביר על פי מדרשי חז"ל ודעות המפרשים.

ניתוח פרשני מעמיק ומקיף ניתן על ידי "קופרמן ל"שבת של מרה", שקדמה למתן תורה ויש בה כדי ללמד על האמונה והבטחון בה'. על מקומה של מצוות שבת בעשרת הדברות דן ח' חמיואל בחלק א' של מאמרו "זכור ושמור". חלק זה דומה במבנהו ובתכנו למאמרים על נושא החגים והמועדים במקרא, שבאו במאספי "מעיונות" הקודמים. פסוקי התורה בפרשיות "יתרו" ו"ואתחנן" מובאים זה ליד זה ומתפרשים בעשרים ושניים נושאים מוערים הערות מדריכות ומוסברים בדעות חז"ל ופרשני התורה עד ימינו. החלק השני של המאמר דן ב"הבנת טעמה של מצוות השבת" לפי המובא בפסוקי התורה המצווים על שמירת השבת. נאמן לשיטת הפרשנות האימננטית מראה המחבר את השלימות והאחידות השולטות גם בנושא השבת, והמסייעות להבין את משמעותן של סמיכויות השבת למצוות אחרות בתורה ובמקרא כולו; את שינוי הטעמים ב"זכור ושמור", את מבנה הפרשיות המביאות את האזהרות על שמירת השבת, ואת משמעותו של הביטוי "לעשות את השבת". ההסברים ניתנים תוך עיון בפסוקים ותוך שימת לב לחזרות, להקבלות, למלים מדריכות, להדגשות, לדיוקים לשוניים ולסממנים ספרותיים אחרים. עיון משווה בין שיטות הרמב"ם ורבי יהודה הלוי בייחוד לעניין טעמי המצווה מובא במאמרו של "בן-ששון" "השבת במחשבת היהדות".

על "השבת בבית הכנסת" כותב א' היינמן. "השבת היא יומו של בית הכנסת, ובית הכנסת הוא המקום אשר בו עוצבה דמותה הציבורית של השבת". המחבר דן בייחודן של תפילות שבת, בקריאת התורה, התרגום והדרשה שמקומם בבית הכנסת.

בניתוח תפילות וזמירות המיוחדות לשבת עוסקים ש' טל המבאר מקורה ומשמעותה של תפילת "יקום פורקן", י' רוטשילד, המנתח ומבאר את תפילות השבע של יום השבת וא' אלינר הדן במאמר אחד במבנה ובתוכן של הברכות האמצעיות של תפילות שבת, ובמאמר שני בתפילת "אתה אחד" שבמנחת שבת. מאמרו של

י' רופשילד הוא מהדורה מורחבת של המאמר שהופיע ב"מעיינות" ח' (תפילה). גם מאמרו הראשון של א' אלינר מועתק מ"מעיינות" ח'. י"א אפרתי מנתח את "מזמור שיר ליום השבת" ומסביר את טעם אמירתו בשבת וזמן חיבורו המשוער. כן מנתח אפרתי את הפיוט "ברוך ה' יום יום" הידוע לנו מתוך הזמירות לשבת, והוא דן במחברו של הפיוט, במבנהו, בתכנו, במקורותיו וברקעו ההיסטורי.

"האם הדלקת גפרור בשבת עבודה היא? איזו עבודה היא זו?" למה התכוונה התורה בשם "מלאכה"? בהגדרת טיבן של עבודה ומנוחה בשבת דן ע"י שטיינזליץ. על דיבור של שבת ("ממצא הפצץ ודבר דבר") כותב ש"י שפרבר — "שלא יהא דיבורך של שבת כדיבורך של חול". וי' רוזן משתדל להוכיח שאין ניגוד בין השבת והטכנולוגיה המודרנית. אדרבה, יש בה בטכנולוגיה המונחית והמבוקרת על ידי אנשי ההלכה כדי לסייע בשמירת השבת.

את סידרת המאמרים האחרונה המוקדשת לענייני חינוך ושיטות הוראה פותח מאמרו של מ' מונק ז"ל "ערכי שבת כיסוד בחינוך הדתי". ר' משה מונק מסר את מאמרו זמן קצר לפני פטירתו ובפירסומו יש גם משום מצווה וגם משום זיכוי הרבים. המחבר האמין "שכל יסודות החינוך הדתי כלולים בערכי השבת — משום כך שמירת שבת היא הדרך הבטוחה לגאולה — ואין לנו שאיפה יותר נשגבה אלא לזכות להגיע ליום שכולו שבת ומנוחה לחיי עולמים".

י' גלנץ כותב על "ערכים פסיכו-פידאגוגיים בלימוד פרשת השבוע בגולה". הוא מסביר מדוע, לדעתו, יש לתת עדיפות ללימוד פרשת השבוע במוסדות החינוך בגולה שבהם מוגבל מספר השעות להוראת לימודי היהדות. על דרכי הוראת משניות ממסכת "שבת" כותב מ' בקר. ג"ח כהן הכותב על "הוראת מדרשי אגדה על השבת" מראה כיצד ניתן לנצל חומר מדרשי להבנה מעמיקה של ענייני שבת והכתובים העוסקים בהם. מאמרו של ד' אוקס "מצוות הדלקת נר שבת" מכיל הצעה להוראת נושא בהלכה. הדרכה מיתודית להוראת הלכות שבת בבית הספר מגיש מ' ארנד במאמרו המקיף. ר' פוזן כותב על שבת בחוץ לארץ והוא משתדל להסביר את ההבדלים המעשיים בין קיומה של שבת בארץ לקיומה של שבת בגולה, כפי שרואה אותה ישראלי השוהה בחו"ל. ז' מלכיאל מתארת ומדגימה את דרך הפעילות המשימתית כשיטת הוראה וחינוך בנושא השבת, העשויה לחבב את השבת על התלמידים ולחזק את רצונם לקיימה ולהבין את עמקי משמעותה. ש"י פיישר דן בהוראת הנושא "שבת" בבתי הספר בתפוצות. ואחריו בא משאל "מעיינות" להבהרת דרכי החינוך של הדור הצעיר לשמירת שבת ותשובותיהם — מאמריהם של י' ולק, י' מוריאל, ד' רפל, י' אליצור, י"צ מושקוביץ וצ' ירון.

תרומה מיוחדת יש במאמרה של ש"י קונטופסקי "עבודות נוי לשבת" לשיבוץ הנושא שבת בתכנית הדרכת תלמידים (בנים ובנות) במלאכת-יד, והוא האחרון בסידרת המאמרים הדנים בהדרכה המיתודית. הרישומים למאמרים נעשו ע"י הגברת ד' גוטהולד. מאמרו של י' אורבך "בסוד שבת ושבע" מביא "פרפראות" לשבת. את סידרת המאמרים חותם מ' ריגלר בביבליוגרפיה נבחרת לדרכי ההוראה של הנושא שבת.

המאסף כולל תוספת מיוחדת, של "צילילי שבת" לתפילות וזמירות מאת המלחין והמנצח צבי פלמון.

שתי מצוות־עשה נכללו בעשרת הדברות שניתנו בהר סיני — שבת וכיבוד אב ואם. אין זה מקרה ששתי מצוות־עשה אלו מובאות סמוכות זו לזו בין עשרת הדברים שנאמרו בסיני ומובאות יחד שנית בויקרא יט, יג: "איש אמו ואביו תיראו ואת שבתתי תשמרו אני ה' אלהיכם". לשתי מצוות אלו משמעות מיוחדת לשמירה על קיומה של היהדות. בקיום מצוות כיבוד אב ואם יש כדי להבטיח את קיומה והמשכיותה של המשפחה היהודית ושל המסורת היהודית. ההורים הם שנצטוו לגדל ולחנך את בניהם לתורה ולמצוות "ושננתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך, ובשכבך ובקומך" (דברים ו, ז), היינו כל מקום שהילד נמצא עם הוריו; וקיומה של השבת יש בה כדי להבטיח את המשך קיומה של היהדות בכל מקום שהיהודי נמצא בו ואת שיבת מקיימיה לציון. גרות שבת הם המאירים את דרכו של היהודי לציון, כדברי המדרש (ילקוט שמעוני בהעלותך): "אם שמרתם גרות של שבת אני מראה לכם גרות של ציון, שנאמר (צפניה א, יב): 'והיה בעת ההיא אחפש את ירושלים בגרות'".

האגף הדתי במחלקה לנוער והחלוץ של ההסתדרות הציונית העולמית העמיד לרשותנו את האיורים הצבעוניים המקשטים את המאסף בתחילתו ובסופו, ותודתנו נתונה לו על כך.

הכנת המאסף הזה נמשכה שנים אחדות והיא נעשתה בסיועם הפעיל של חברי במחלקה — מר שמואל בורנשטיין, שעזר בריכוז המאמרים, מר שלמה שמידט, שהביא את המאסף לדפוס והרב נתמן כהנא, שפיקח על סדרי ההגהה וההדפסה.

ה ע ו ר ך